

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

ИЗТОЧНИ РУПСКИ: странджански

Голямата група на рупските говори покрива голяма част от Южна България, а източната им част включва две големи групи – тракийска и странджанска (Бояджиев 1991: 20-24). Както подсказва името, странджанската група се намира в Странджа планина в крайния югоизток, но заема само територията около река Велека (вж. картата у Горов 1962: 14, където са означени селищата, в които се говори странджанският диалект). Тъй като ареалът включва няколко други ясно обособени диалекта, Бояджиев предпочита термина „малкотърновски диалект”. Терминът „странджански диалект” е по-широко употребяваният.

Този диалект е представен в сайта от четири села: Бръшлян (Б), Заберново (З), Изгрев (И) и Стоилово (С). Следва списък на особеностите на странджанския говор, базиран на текстовете от четирите села представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе (З = Заберново); числото, което следва, показва номера на текста от това село (например Б1 = Бръшлян 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява. Отбелязваме, че в сайта има две села с името Изгрев. В сайта те са разграничени със съкращение, показващо в кой регион се намират. Описаното тук село Изгрев е в региона на Царево; в сайта то е означено като Изгрев/Цар.

Фонетика

- Ятовата гласна под ударение се явява като /^ʲa/ пред твърда сричка и като /ê/ пред мека сричка (т.е. както в книжовния език, но с широко /ê/); в краесловието рефлексът е /^ʲa/. Уникална черта на странджанския говор е, че начална мека сричка в следващата дума също предизвиква преглас.

Примери: *сн'âк* (Б1: 85), *пâс'âн* (Б1: 2) // *б'êлиме* (С2: 52) // *дв'â* (Б1: 19) // *дв'â дâрвêтâ* (Б3: 30), *дв'ê три крâви* (Б3: 18).

- Малкият ер в ударени срички се явява редовно като /e/.
Пример: *ж'êнêт* (Б1: 35)

- Малката носовка в ударени срички се явява редовно като /e/, включително след посталвеолни съгласни (липсва явлението, познато като „смесване на носовките”).

Примери: *п'êтâ* (З: 4), *ж'êтвâ* (Б3: 14)

- Гласната /u/ се замества с /^ʲy/ след посталвеолна или лабиална съгласна и понякога с /y/ след лабиална съгласна.

Примери: *ч'уфч'уе* (Б1: 34), *ж'увêйâ* (З: 2) // *пупêр* (Б1: 15)

• В речта на един от информаторите от Бръшлян има примери за процеса, определян от лингвистите като „верижна промяна”, при който контрастът между гласните се запазва, въпреки че всяка от тях се променя. Промяната в Бръшлян има три етапа: (1) гласната /ê/ (на мястото на ятовата гласна) се стеснява до /e/; (2) етимологичното /e/ се стеснява до /é/; тясната гласна /u/ се изтегля назад до /ы/. Примери за трите етапа:

(1) *итѐш'е* (Б2: 1), *будѐш'е* (Б2: 7)

(2) *гурѐшту* (Б2: 1), *н'ѐгу* (Б2: 6)

(3) *йедѝн* (Б2: 7), *сѝчкит'е* (Б2: 4)

• Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *фц'ѐти* (Б1: 98), *кѝселците* (Б4: 25), *ечмиѝк* (Б3: 3), *жѐнте* (З: 35), *упкѝлим* (С2: 2)

• На мястото на праславянското съчетание /*tj/ се явява /шт/ или /шч/.

Примери: *кѝштите* (С: 3), *ср'ѐштѐне* (Б1: 10), *св'ѐшчи* (С: 6), *шч'ѝ*: (И: 2)

• Съгласната /x/ е заместена от /h/ във всички позиции; понякога изпада без очевидно правило.

Примери: *hѝру* (И: 17), *hrѝниме* (И: 21), *измр'ahѝ* (Б1: 52) // *ѝдиши* (Б4: 45), *вѝздурѝт* (З: 38), *ѝл'ѝди* (Б4: 43)

• Във формите за множествено число на съществителни от мъжки род се явяват дълги меки съгласни /н':/, /л':/ и /к':/; първата се появява и в отглаголните съществителни.

Примери: *клен':ѐту* (Б4: 35), *кѝвѝл':е* (Б4: 50), *кѝл':е* (Б3: 25; З: 9), *прѝк':е* (Б3: 33; З: 9), *стувѝн':е* (С: 7), *кремен':е* (С2: 24)

Това е изключително рядка черта и особена характеристика на странджанския говор.

• Звучният африкат /ѝ/ е заместен от фрикативната съгласна /ж/.

Примери: *чурбѝжѝите* (Б3: 13), *кѝвѝлжѝѝициѝ* (Б4: 51), *межѝ* (И: 10)

• Меките съгласни може да се появяват в краесловието.

Примери: *пѝт'* (Б3: 8), *уфч'ар'* (Б1: 5), *кѝндѝпѝл'* (И: 2), *дѝрмѝн'* (З: 41)

• Съгласната /л/ се палатализира пред меки съгласни.

Примери: *мѝл'ки* (Б4: 41), *сѝл'ни* (Б1: 86)

• Протеза на /ѝ/ пред начално ударено /a/.

Примери: *ѝѝгнетѝ* (Б1: 2)

• Съгласната /в/ изпада пред закръглена гласна.

Примери: *удѝниѝцѝтѝ* (Б3: 9), *биул'ѝ* (Б1: 39), *ѝзи* (С2: 18)

• Мекото /т'/ е заместено от меко /к'/.

Пример: *прѝк':е* (З: 9), *утпрѝк'* (С2: 32)

• Групата /мн/ се дисимилизира до /вн/.

Пример: *гъвнугу* (С2: 14)

Ударение

- Редовно отмятане на ударението в двусрични съществителни от женски и среден род.

Примери: *лѣпѣтѣ* (Б4: 33), *р'акѣтѣ* (Б2: 3), *мѣми* (Б4: 66), *кѣзи* (Б1: 82), *жѣнте* (З: 35) // *брѣшину* (Б3: 80), *ѣчи* (З: 35)

- Начално ударение във формите за първо лице единствено число сегашно време.

Пример: *пѣл'ѣм* (И: 14)

- Формите за минало време на глагола „съм“ са неударени.

Примери: *бѣи* (Б1: 5), *бѣше* (И: 18)

Морфология

- Плуралното окончание за съществителните от мъжки род е */-ѣ/* или */-ѣѣ/*.

Примери: *прѣмѣтѣре* (Б4: 53), *ѣ'улбѣне* (С: 25), *ниѣнитирѣѣ* (З: 37), *ѣѣган'ѣ* (С2: 37)

- Под ударение окончанието на съществителните от женски род единствено число съвпада с рефлекса на голямата носовка, т.е. */ъ/*.

Примери: *гурѣтѣ* (Б3: 33), *глѣвѣтѣ* (С1: 32)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В този диалект казус генералис се налага като новата единствена форма, докато в други диалекти се обобщава старата номинативна форма на */-ѣ/*.

- Определителният член за мъжки род единствено число е */-ѣт/* (извън ударение */-ѣтѣ/*).

Примери: *ѣѣждѣт* (Б1: 83) // *ѣ'ѣлѣт* (Б2: 3), *клѣсѣт* (С2: 58)

- Определителният член за мъжки род множествено число е */-ѣѣ/*.

Примери: *кѣнетѣ* (Б3: 20), *клѣн: 'ѣтѣ* (Б4: 35), *вѣтрѣветѣ* (Б1: 78), *снѣпѣетѣ* (С2: 21)

- Характерни форми за някои лични местоимения, например:

именителна форма за 1 лице единствено число *ѣѣ* (Б4: 7)

кратка винителна форма за трето лице множествено число: *ѣ* (Б1: 14)

кратка дателна форма за трето лице множествено число: *ѣми* (З: 37)

- Окончанието за първо лице множествено число сегашно време е */-ѣм/* или */-ѣѣѣ/*. В Бръшлян освен тях се използва и окончанието */-ѣѣѣ/*

Примери: *хра̀ниме* (И: 8), *ба̀гриме* (С: 6), *цѐниме* (З: 9), *гр'ѐем* (БЗ: 5), *удлѣч'име* (Б1: 15), *ду̀име* (Б1: 15) // *пра̀ине* (Б1: 66), *ка̀рѣне* (Б1: 89)

- Страдателните причастия на някои глаголи се образуват със суфикса /-н-/ вместо с очаквания суфикс /-т-/.

Пример: *утриенѣ* (З: 28)

- Бъдеще в миналото се използва за обичайни действия в миналото.

Примери: *ит'а увѣришѐме* (БЗ: 2), *ит'а зѣс'ѐеме* (БЗ: 4), *шч'а сѣ зберѣме* (И: 2)

Това е най-уникалната черта на странджанския говор, който го прави лесен за разпознаване.

Литература:

Горов, Горо. 1962. Странджанският говор. *Българската диалектология. Проучвания и материали*. 1. 13-164.

Бояджиев, Тодор. 1996 Характеристика на говорите в Странджа. *Странджа. Материална и духовна култура*. БАН, София, 432-444..